
Policentryczność rozwoju Mazowsza

Jerzy Bański, Konrad Czapiewski
Marcin Mazur

STRESZCZENIE

W niniejszym opracowaniu zestawiono kilka najważniejszych wniosków z badań struktury osadniczej, powiązań ośrodków subregionalnych i spójności społeczno-gospodarczej Mazowsza, zrealizowanych w ramach projektu „Trendy rozwojowe Mazowsza”.

W kontekście rozwoju policentrycznego Mazowsza struktura rozmieszczenia osadnictwa jest korzystna. Centralne funkcje w regionie pełni Warszawa, wokół której zlokalizowanych jest pięć ośrodków subregionalnych (Radom, Płock, Ostrołęka, Ciechanów, Siedlce) o różnym potencjale rozwojowym. Radom i Płock można uznać za ośrodki duże, o silnym własnym potencjale. W ostatnich dwóch dekadach obserwowano w nich regres demograficzny, wynikający z odpływu ludności na tereny podmiejskie lub do innych miast (głównie Warszawy) oraz spadku przyrostu naturalnego. W przypadku Radomia potencjał rozwojowy nie jest wykorzystywany; restrukturyzacja przemysłu i likwidacja miejsc pracy spowodowały wzrost bezrobocia, stagnację gospodarczą miasta i odpływ migracyjny.

Ostrołęka i Ciechanów są słabo wykształconymi ośrodkami subregionalnymi; ich potencjał rozwojowy można porównywać z niektórymi miastami powiatowymi w warszawskiej strefie metropolitalnej. Utrata pozycji województwa spowodowała ubytek niektórych funkcji i stagnację gospodarczą. Poglębia ją peryferyjna lokalizacja w stosunku do Warszawy i innych dużych miast oraz brak ważnych szlaków komunikacyjnych. Nieco korzystniej przedstawia się sytuacja Siedlec, dobrze skomunikowanych z Warszawą i mających stosunkowo szeroką strefę oddziaływania.

Średniej wielkości ośrodki powiatowe i mniejsze miasta tworzą w miarę równomiernie rozmieszczoną sieć. Taki rozkład przestrzenny sprzyjać może stopniowemu rozwojowi tych miast, dzięki wypełnianiu szeregu lokalnych funkcji (administracja, handel, usługi, szkolnictwo podstawowe i średnie, służba zdrowia, kultura, itd.), a w przypadku miast na północy regionu również funkcji ponadlokalnych (uzupełniających braki „słabych” ośrodków subregionalnych). Miasta powiatowe zyskały nowe funkcje dzięki reformie systemu administracji. Jednakże ich rozwój w latach 1995-2010 był wyraźnie zróżnicowany i w dużym stopniu zależał od lokalizacji względem Warszawy. Rozwój notowały przede wszystkim miasta w strefie metropolitalnej; natomiast te położone bardziej peryferyjnie rozwijały się wolniej.

Rozwój systemu osadnictwa Mazowsza w perspektywie 2030 roku zależy od czynników zewnętrznych (często niezależnych) i czynników wewnętrznych. Wśród tych pierwszych są: globalna sytuacja gospodarcza, polityka UE i państwa, rozwój dużych aglomeracji i regionów sąsiedzkich. Natomiast do drugich należą: założenia strategii rozwoju, aktywność inwestycyjna przedsiębiorstw i mieszkańców, ruchy migracyjne, itd. Trudno przewidzieć, które czynniki odegrają w nadchodzących latach najważniejszą rolę i jaka będzie światowa sytuacja ekonomiczna. Dlatego w rozważaniach na temat przyszłości systemu osadniczego Mazowsza zaproponowano trzy podstawowe scenariusze: najbardziej prawdopodobny, optymistyczny i pesymistyczny

Wstęp

Rozwój zrównoważonego i policentrycznego systemu osadnictwa jest jednym z podstawowych celów polityki przestrzennej. Samo pojęcie policentryczności ma długą historię, ale zostało upowszechnione przez K. Kunzmana i M. Wegenera (1991, 1992), którzy zaproponowali policentryczny systemem miast, jako alternatywę dla dużych i dominujących nad resztą aglomeracji. Policentryczność jest zatem cechą struktury przestrzennej, w której występuje szereg miast pełniących rolę autonomicznych ośrodków (centrów) rozwoju powiązanych siecią współpracy. Wokół nich tworzą się obszary oddziaływania tych centrów.

Przeciwieństwem policentryczności jest monocentryczność, którą cechuje zdecydowana przewaga jednego ośrodka.

W Polsce policentrycznością systemu osadniczego zajmował się K. Dziewoński (1977, 1978). Do rozwoju policentrycznego nawiązywał też B. Malisz (1978, 1984), który wskazywał, iż nadmierna koncentracja działalności w punktach węzłowych może spowodować degradację środowiska i niedowład infrastruktury technicznej.

Tak zwany system umiarkowanej koncentracji policentrycznej został zaproponowany w *Planie przestrzennego zagospodarowania kraju do roku 1990* (1974). Rozwój ośrodków miejskich miał przebiegać według zróżnicowanego tempa, tj. powolny rozwój aglomeracji już rozwiniętych i intensywny wzrost aglomeracji rozwijających się lub aglomeracji potencjalnych i ośrodków o znaczeniu krajowym.

W 1994 roku w Lipsku odbyło się spotkanie Ministrów ds. Planowania Przestrzennego, podczas którego zaakceptowano m.in. dążenie do bardziej zrównoważonego i policentrycznego systemu miejskiego. Zalecono także opracowanie *Europejskiej Perspektywy Rozwoju Przestrzennego* (*European Spatial Development Perspective – ESDP*). Dokument został przyjęty w Poczdamie w 1999 roku, ale nie ma on charakteru obligatoryjnego. Europejska Perspektywa Rozwoju Przestrzennego nakreśla główne kierunki polityki przestrzennej: rozwój policentrycznego i zrównoważonego systemu miejskiego oraz wzmocnienie partnerstwa między obszarami miast i wsi w celu stworzenia nowych relacji miejsko-wiejskich.

W Lipsku narodził się także pomysł projektu *Europejskiego Obserwatorium Planowania Przestrzennego* (ESPON). Jednym z kluczowych jego zadań jest odpowiedź na pytanie: jaka polityka i jakie działania mogą wspierać dążenie do zrównoważonego i policentrycznego rozwoju, do osiągnięcia społecznej i gospodarczej spójności terytorium europejskiego. Obecnie wsparcie struktur policentrycznych jest jednym z celów polityki przestrzennej na poziomie Unii Europejskiej, wymienionym zarówno w *Europejskiej Perspektywie Rozwoju Przestrzennego* (ESDP), jak i w *Agendzie Terytorialnej Unii Europejskiej*.

Rośnie rola i znaczenie policentryczności systemu osadnictwa, nawiązującego do zasady zrównoważenia i spójności. Jednakże niewiele jest literatury podejmującej bezpośrednio tę problematykę. Ogranicza się ona, przede wszystkim, do wąsko rozumianej policentryczności aglomeracji (Błazy 2008, Podhalański 2008) lub samych miast.

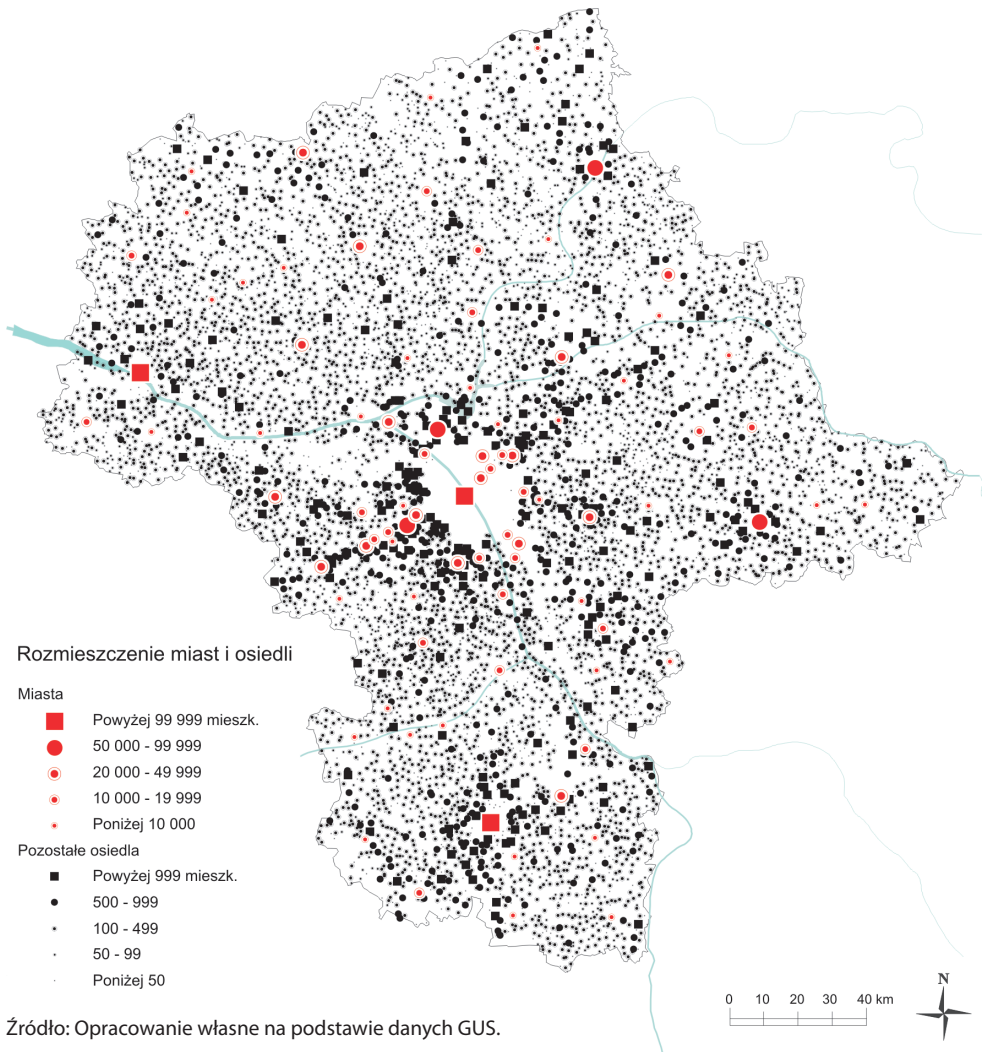
W niniejszym opracowaniu zestawiono kilka najważniejszych wniosków z badań struktury osadniczej, powiązań ośrodków subregionalnych i spójności społeczno-gospodarczej Mazowsza, zrealizowanych w ramach projektu „Trendy rozwojowe Mazowsza” (Bański, Czapiewski, Mazur, 2011).

Wyniki badań

Struktura systemu osadniczego

System miast woj. mazowieckiego jest zdominowany przez Warszawę, będącą ośrodkiem metropolitalnym rangi europejskiej. Jej dominację w regionie potwierdza wskaźnik prymatu na poziomie 0,13 nad następnym, co do wielkości, Radomiem (stosunek liczby ludności Radomia do liczby ludności Warszawy).

Ryc. 1. Rozmieszczenie miast i osiedli w województwie mazowieckim

Miasta subregionalne (Radom, Płock, Siedlce, Ostrołęka i Ciechanów) są regularnie rozmieszczone w przestrzeni Mazowsza, z tym, że dwa pierwsze, ze względu na dużo wyższy potencjał demograficzny i gospodarczy, pełnią istotniejszą rolę w strukturze funkcjonalnej i systemie miast regionu. Inne miasta powiatowe pełnią przede wszystkim funkcje związane z obsługą lokalną; czasem wypełniają funkcje ponadlokalne (np. kulturalne, akademickie, turystyczne). Ostatnią grupę w systemie miast stanowią ośrodki będące siedzibami gmin miejskich lub miejsko-wiejskich, pełniące na ogół funkcje o znaczeniu lokalnym. Podobną rolę mają duże miejscowości nieposiadające praw miejskich.

Miasta położone w bezpośrednim sąsiedztwie Warszawy (np. Legionowo, Pruszków, Piaseczno, Otwock) mają możliwość dynamicznego rozwoju ludnościowego i społeczno-ekonomicznego, który cechuje się napływem migracyjnym, powstawaniem nowych osiedli mieszkaniowych, nowymi inwestycjami produkcyjnymi i usługowymi oraz rozwojem infrastruktury komunikacyjnej i społecznej.

Nizinny charakter Mazowsza i brak utrudnień fizjograficznych sprzyjały równomiernemu rozmieszczeniu osadnictwa wiejskiego. Ogółem, na terenie województwa zlokalizowane są 7502 wsie, w których mieszka 1 mln 806 tys. osób. Tylko wzdłuż biegu Wisły, na obszarach dużych kompleksów leśnych (np. Puszcza Kampinoska, Puszcza Biała, Lasy Kamieniecko-Łochowskie, Puszcza Kozienicka, Lasy Pogórza Świętokrzyskiego) oraz na niewielkich powierzchniowo obszarach podmokłych (w rejonie Bugu i Narwi), gęstość osadnictwa wiejskiego jest mniejsza.

Duże rzeki odgrywały ważną rolę w rozmieszczeniu niektórych większych miast regionu (Warszawa, Płock, Ostrołęka), ale można też podać przykłady miast, w których lokalizacja była raczej niezależna od sieci rzecznej (Radom, Siedlce, Ciechanów). Co prawda przez miasta te przechodzą ciekі rzeczne, ale nie odgrywają one większej roli gospodarczej. Analiza liczebności miast i głównych miejscowości gminnych, wg odległości od głównych rzek regionu, nie wykazuje zależności tych dwóch elementów. Liczebność i gęstość miejscowości nie wykazuje również wyraźnych zależności od jakości rolniczej przestrzeni produkcyjnej (jrpp).

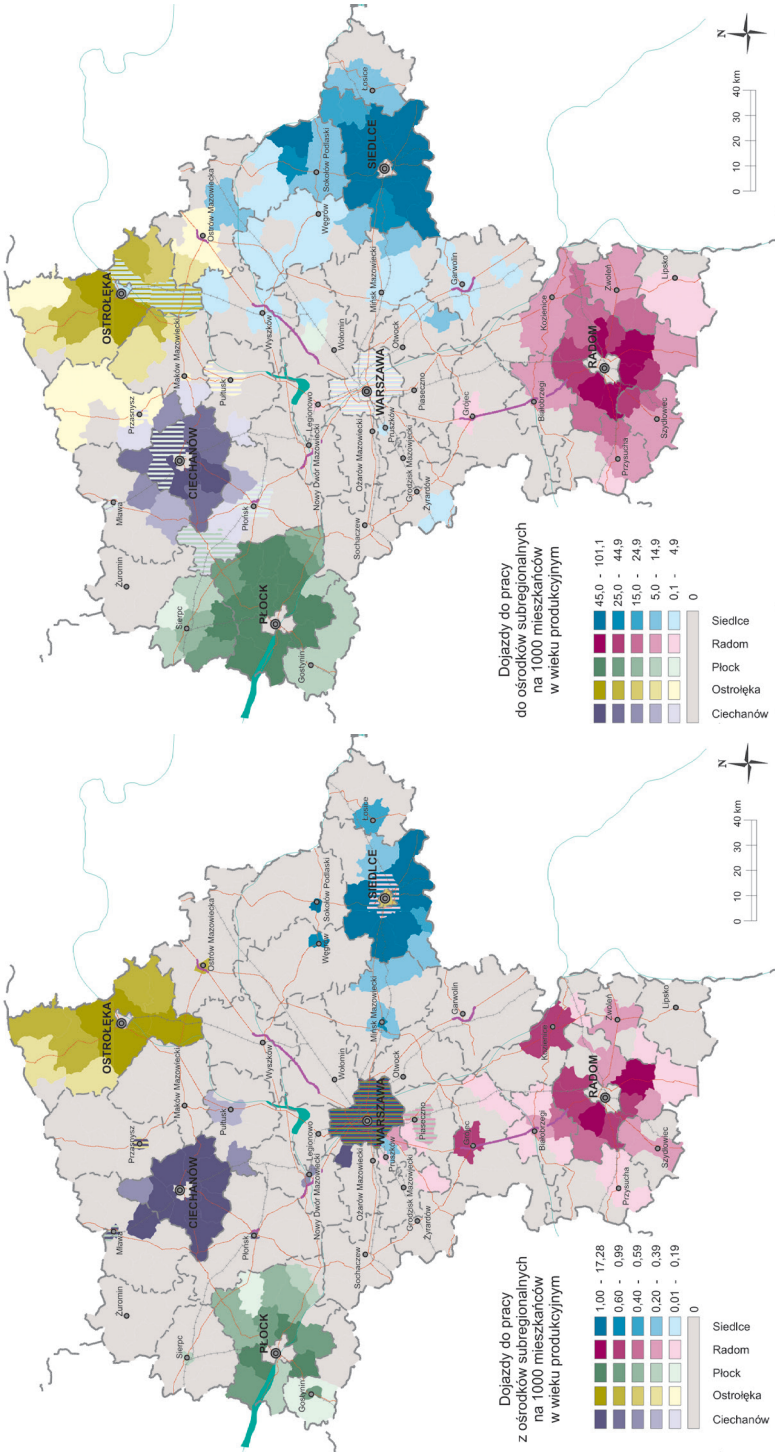
Biorąc pod uwagę obszar pozametropolitalny Warszawy, stwierdzono, że na północy i częściowo na wschodzie Mazowsza występuje większa liczba średniej wielkości miast, niż na południu i zachodzie. Prawdopodobnie jest to wynik braku dużych miast, takich jak Radom lub Płock, które skupiały większość funkcji gospodarczych w swojej strefie oddziaływania, hamując rozwój mniejszych ośrodków. Z kolei na północy brak dużych ośrodków przyczynił się do bardziej zrównoważonej struktury miast, umożliwiając rozwój większej liczby miast średnich (Ostrołęka, Siedlce, Ciechanów, Mława, Wyszków, Ostrow Mazowiecka).

Powiązania ośrodków subregionalnych z bezpośrednim otoczeniem i Warszawą

Wszystkie pięć miast subregionalnych charakteryzuje ujemne saldo migracji w ostatnich 10 latach. W 2009 roku liczba osób emigrujących z Siedlec była wyższa o 22% w stosunku do liczby osób imigrujących, w Płocku i Ciechanowie o ponad 40%, a w Ostrołęce i Radomiu dwukrotnie wyższa. Tylko co czwarty emigrujący w 2009 roku mieszkaniec Ciechanowa przeprowadził się do jego strefy podmiejskiej. W przypadku Siedlec i Radomia było to ponad 40% emigrantów, zaś z Płocka i Ostrołęki do ich stref podmiejskich przeniosło się prawie 60% migrujących. Mieszkańcy Ciechanowa znacznie częściej wybierają miejsca, które stwarzają im większe możliwości znalezienia pracy – 20% migrantów przeniosło się do Warszawy, a dalsze 6% do jej strefy podmiejskiej.

Udział osób dojeżdżających do pracy do miast subregionalnych, w relacji do ogólnej liczby osób tam pracujących, kształtuje się na poziomie około 15% w Radomiu i Ciechanowie, 20% – w Płocku i Ostrołęce oraz 25% – w Siedlcach. Ponadto liczba osób przyjeżdżających

Ryc. 2. Liczba dojeżdżających do pracy z ośrodków subregionalnych i do ośrodków subregionalnych na 1000 mieszkańców w wieku produkcyjnym obszaru źródłowego dojazdów do pracy w 2006 roku (uwzględniono jedynie gminy z minimum 10 osobami dojeżdżającymi do pracy)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

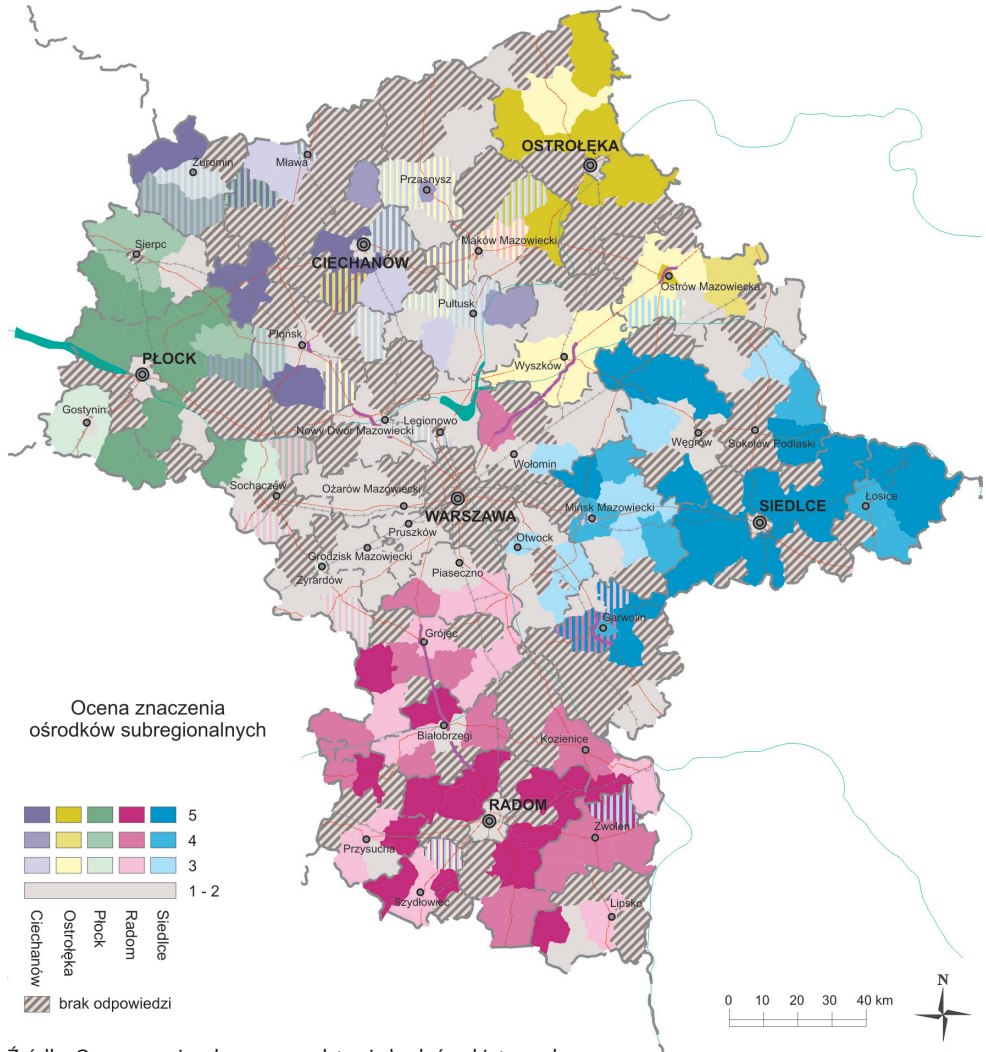
do pracy w ośrodkach subregionalnych jest każdorazowo wyższa od liczby osób wyjeżdżających. Wynika to z koncentracji w tych ośrodkach różnorodnych instytucji usługowych i zakładów przemysłowych. W zależności od miasta wartości te są jednak bardzo zróżnicowane – w Ciechanowie i Radomiu jest to o 60% więcej osób, w Ostrołęce ponad dwukrotnie więcej, w Siedlcach dwu i półkrotnie, a w Płocku prawie czterokrotnie więcej. Dwóch na trzech pracowników dojeżdżających do Ciechanowa, Płocka, Radomia i Siedlec mieszka w bezpośrednim sąsiedztwie miasta (powiat ziemski i najbliższe gminy z sąsiednich powiatów). W przypadku Ostrołęki jest to prawie 80% dojeżdżających.

Mieszkańcy miast subregionalnych wyjeżdżają też do pracy do innych gmin. Z Płocka wyjeżdża 4% ogółu pracujących, z Ciechanowa, Radomia i Ostrołęki – około 7-8%, a z Siedlec – 10%. W tym przypadku zauważalny jest zupełnie inny rozkład przestrzenny wyjazdów. Z każdego z pięciu analizowanych miast największa liczba osób dojeżdżała w 2006 roku do pracy do Warszawy – zatrudnienie w stolicy znajdowało 18% mieszkańców Płocka, pracujących poza miastem zameldowania, ponad 25% mieszkańców Ostrołęki i Radomia oraz 35% mieszkańców Siedlec i Ciechanowa.

W trakcie badań, w urzędach gmin wykonano ankietę na temat wpływu i znaczenia ośrodków subregionalnych i Warszawy dla rozwoju społeczno-gospodarczego gmin. Po pierwsze, zauważalne jest duże znaczenie powiązań z Warszawą w rozwoju wszystkich jednostek. Najwyżej współpracę z Warszawą ocenili samorządowcy z powiatów sąsiadujących ze stolicą oraz, co charakterystyczne, z gmin położonych poza bezpośrednim wpływem ośrodków subregionalnych. Respondenci z gmin sąsiadujących z Siedlcami, Radomiem, Płockiem, Ciechanowem czy Ostrołęką nadali znacznie mniejsze znaczenie relacjom z Warszawą, niż z sąsiadującym ośrodkiem subregionalnym. Z kolei jednostki pozostające poza bezpośrednim wpływem ośrodków subregionalnych swój rozwój upatrują w kontaktach z Warszawą. Po drugie, oddziaływanie ośrodków subregionalnych ma wyraźnie przestrzennie skoncentrowany zasięg, który ogranicza się do „własnego” powiatu ziemskiego oraz kilku-kilkunastu gmin z powiatów ościennych. Po trzecie, przedstawiciele władz samorządowych bardzo wysoko ocenili powiązania własnej gminy ze stolicą własnego powiatu. Ośrodki powiatowe pełnią ważne funkcje związane z obsługą mieszkańców, świadczeniem usług edukacyjnych, zdrowotnych, kulturowych oraz zlokalizowane są w nich różne przedsiębiorstwa.

Z analizy macierzy powiązań migracyjnych wynika, iż w 2009 roku z pięciu miast subregionalnych przeprowadziło się do Warszawy 865 osób, podczas gdy w odwrotnym kierunku było ich 4-krotnie mniej. Jeszcze większe dysproporcje występują w zakresie dojazdów do pracy – z danych z 2006 roku wynika, iż z ośrodków subregionalnych dojeżdżało do pracy w stolicy prawie 3 tysiące osób, a odwrotna relacja była prawie dwunastokrotnie mniejsza. Podobnie z badań potoków ruchu wynika, iż do Warszawy przyjechało 870 samochodów osobowych z Płocka (6,9 samochodu na 1000 mieszkańców Płocka), podczas gdy w kierunku przeciwnym było to tylko 685 pojazdów (czyli 0,4 samochodu na 1000 mieszkańców Warszawy – ponad 17-krotnie mniej niż w przypadku relacji odwrotnej). Na podstawie tych danych empirycznych jasno uwidacznia się hierarchiczność powiązań, które charakteryzuje wyraźny stopień jednokierunkowości. Dla mieszkańców miast subregionalnych (i nie tylko)

Ryc. 3. Ocena znaczenia ośrodka subregionalnego dla poszczególnych gmin województwa mazowieckiego.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

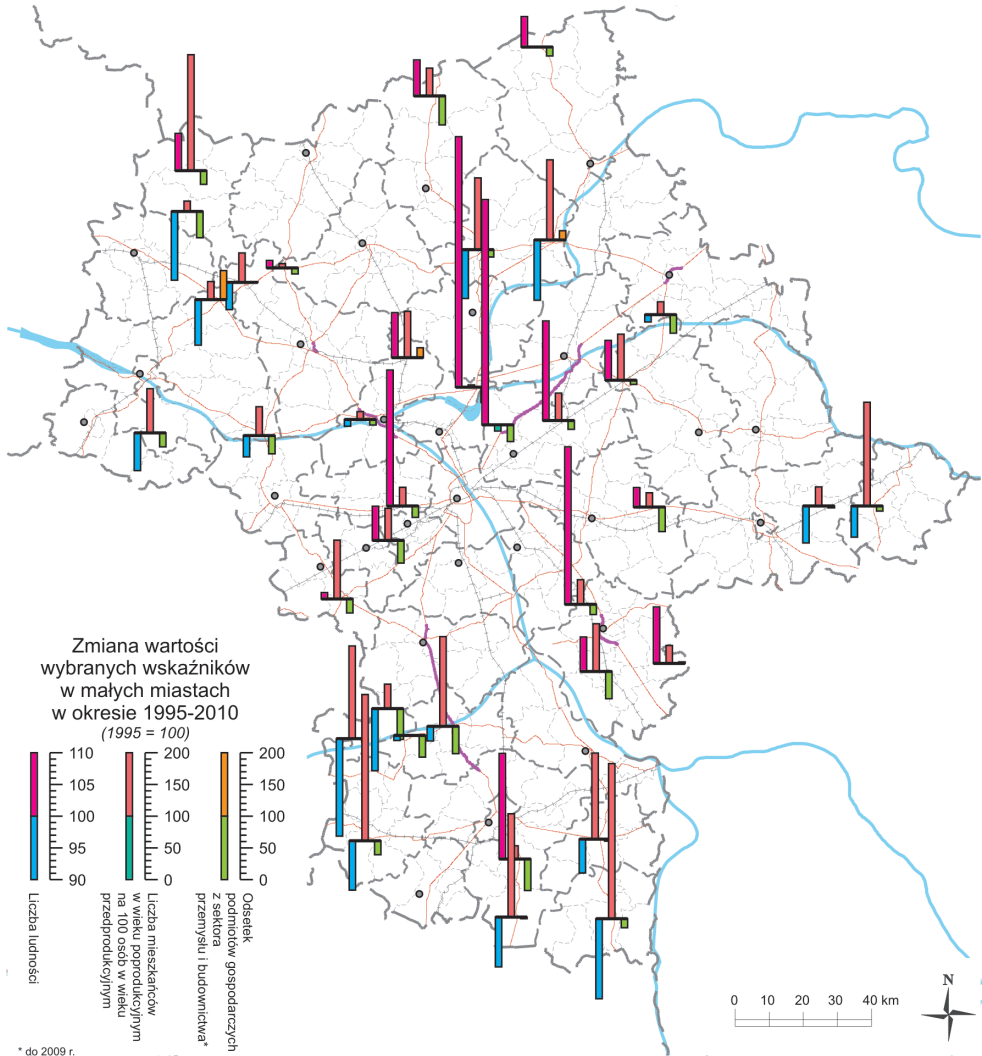
Warszawa stanowi ważne miejsce realizacji usług wyższego rzędu oraz atrakcyjny rynek pracy.

Cechą charakterystyczną w zakresie połączeń komunikacyjnych oraz przemieszczeń ludności jest praktycznie zupełny brak powiązań pomiędzy ośrodkami subregionalnymi. Wszystkie miasta wykazują powiązania wyłącznie ze swoim najbliższym otoczeniem oraz z Warszawą, zaś nie występują interakcje pomiędzy nimi.

Małe miasta

Położenie małych miast determinuje ich funkcje społeczno-gospodarcze. Ośrodki położone pod Warszawą pełnią przede wszystkim funkcje mieszkalne i w znacznie mniejszym stopniu rekreacyjno-usługowe. Dalej położone miasta stanowią ważne ogniwo lokalnej obsługi (usługi, handel, administracja). Są to głównie miasta rolniczo-usługowe, obsługujące

Ryc. 4. Zmiana wartości wybranych wskaźników społeczno-gospodarczych w małych miastach województwa mazowieckiego w okresie 1995-2010.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

swoich mieszkańców i ludność z okolicznych wsi. W strukturze zatrudnienia małych miast przeważają usługi nierynkowe, z udziałem przemysłu i usług rynkowych. Usługi nierynkowe charakteryzują przede wszystkim miejscowości położone peryferyjnie, z dala od większych ośrodków miejskich. Z kolei na obrzeżach obszaru metropolitalnego zlokalizowana jest stosunkowo duża liczba małych ośrodków, gdzie sektor przemysłu i budownictwa odgrywa istotną rolę.

Małe miasta w warszawskim obszarze metropolitalnym cechuje dodatni bilans migracyjny. Największy napływ ludności nastąpił w bezpośrednim sąsiedztwie stolicy. W promieniu 50-60 km od Warszawy zlokalizowane są małe ośrodki o dodatnim bilansie, ale na ogół jest on nieduży. Dalej, w kierunku granic regionu, przeważają miasta z ujemnym bilansem migracyjnym. Widoczne jest to przede wszystkim na Ziemi Radomskiej, gdzie, wśród 9 małych miast, aż 7 miało bilans ujemny.

Obszary wiejskie

Obszary wiejskie Mazowsza pełnią przede wszystkim funkcje rolnicze, ale zmiany dokonujące się w ostatnich kilkunastu latach, zgodnie z polityką wielofunkcyjnego rozwoju wsi, powodują dynamiczny rozwój funkcji pozarolniczych. Największe zmiany obserwować można w strefie metropolitalnej Warszawy, gdzie rolnictwo wypierane jest przez inne funkcje (mieszkaniową, rekreacyjną, produkcyjną i usługową). Jeszcze w latach osiemdziesiątych ubiegłego wieku mówiło się o „strefie żywicielskiej” Warszawy, rozciągającej się szerokim pasem na urodzajnych glebach zachodniej części Mazowsza, tuż za granicami administracyjnymi miasta stołecznego. Rozrost terytorialny miasta oraz dynamiczny napływ ludności do strefy podmiejskiej spowodował, że funkcje rolnicze zostały wyparte przez bardziej intensywną działalność gospodarczą. Ponadto pojawiły się konkurencyjne obszary rolnicze, poprawiła się technologia przechowywania i dystrybucji produktów żywnościowych oraz zmieniły się upodobania konsumentów. Podobne procesy występowały w sąsiedztwie ośrodków subregionalnych i innych większych miast, ale ich zasięg przestrzenny był zdecydowanie mniejszy.

Potencjał rozwojowy obszarów pogranicznych

W skali ogólnej obszary pograniczne Mazowsza tworzy 21 powiatów o zróżnicowanym poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego. Powiaty zachodnie (płocki, gostyński, sochaczewski, żyrardowski, grójecki) cechuje wyższy poziom rozwoju i lepsze wyposażenie w elementy infrastruktury technicznej. Na północ, od powiatu płockiego, aż po powiat łosicki, ciągnie się grupa powiatów o cechach „peryferyjnych”. Obszar ten położony jest z dala od dużych ośrodków miejskich (brak takich ośrodków również na terenach sąsiedzkich) i posiada mniejszą gęstość dróg o znaczeniu krajowym. Rolę rozwojową na tym obszarze pełnią Ostrołęka i Siedlce, ale zasięg oddziaływania tych miast jest raczej niewielki. Z wyjątkiem kilku gmin miejsko-wiejskich (Sierpc, Mława, Ostrow Mazowiecka) i okolic ośrodków subregionalnych, cały obszar ma charakter rolniczy, przeważa uprawa zbóż. Powiaty subregionu radomskiego (kozienicki, zwoleniński, lipski, radomski, przysuski, szydlowiec

ki), pomimo występowania różnorodnych możliwości rozwojowych, cechują raczej niekorzystne zmiany społeczno-ekonomiczne. Korzyści lokalizacji wynikają z położenia blisko Radomia i kilku średniej wielkości miast w regionach sąsiadujących (Skarżysko-Kamienna, Starachowice, Ostrowiec Świętokrzyski, Puławy), charakteryzujących się dobrze rozwiniętym przemysłem.

Spójność społeczno-ekonomiczna i terytorialna

Z analizy opinii wyrażonych przez przedstawicieli lokalnych samorządów z 225 gmin wyraźnie wynika, iż, w ich odczuciu, w ciągu ostatnich 20 lat różnice wewnątrzregionalne na Mazowszu uległy zwiększeniu (15% uważa, iż silnemu zwiększeniu). Wzrost zróżnicowania poziomu rozwoju różnych obszarów Mazowsza dostrzegają zarówno samorządowcy z gmin położonych peryferyjnie w regionie, jak również z Obszaru Metropolitalnego Warszawy i stref podmiejskich ośrodków subregionalnych. Jedynie co trzeci przedstawiciel samorządu jest przekonany o zmniejszaniu się różnic rozwojowych w regionie.

Procesy przestrzennych zmian rozmieszczenia liczby ludności na obszarach wiejskich Mazowsza w okresie transformacji społeczno-gospodarczej były związane z dwoma podstawowymi trendami: koncentracją osób na najgęściej zaludnionych obszarach wiejskich i wyludnianiem obszarów o niskim zaludnieniu. Procesy te implikują istotne zmiany w przestrzennym rozmieszczeniu ludności, które z kolei warunkują kierunki rozwoju usług publicznych i infrastruktury technicznej. Zmiana liczby ludności wykazuje również dużą zależność od procesów migracyjnych. Obszary wzrostu liczby mieszkańców cechują się szczególnie dużym napływem ludności poprzednio mieszkającej w miastach oraz dużym natężeniem ruchu budowlanego.

Według przedstawicieli lokalnych samorządów do prawidłowo zaprogramowanego rozwoju lokalnego i regionalnego, przyczyniającego się do zwiększania spójności w różnych wymiarach (społecznym, ekonomicznym, przestrzennym), niezbędne jest odpowiednie wykorzystanie w tym samym czasie czynników wewnętrznych i zewnętrznych. Zaledwie co dziesiąty samorządowiec upatruje rozwój swojej jednostki, oparty o wynik tylko jednego z tych czynników, podczas gdy 90% – ocenia obydwa jako równie istotne.

Według przedstawicieli lokalnych samorządów do zwiększenia spójności społeczno-gospodarczej oraz przestrzennej niezbędna jest realizacja zarówno dużych projektów inwestycyjnych, przyczyniających się poprawy konkurencyjności regionu, jak również małych, lokalnych projektów, poprawiających warunki życia mieszkańców. Praktycznie nikt nie twierdzi, iż realizowane powinny być wyłącznie inwestycje największe, ale za to co trzeci samorządowiec priorytet nadałby tylko inwestycjom lokalnym.

Największą przewagą koncentracji różnych działalności usługowych w stolicach powiatów, w relacji do koncentracji mieszkańców, cechują się powiaty zlokalizowane peryferyjnie w przestrzeni regionu, w większości przy granicy z innymi województwami. Z kolei powiaty podwarszawskie cechuje znacznie mniejsza przewaga koncentracji usług nad koncentracją ludności. Uzyskane wyniki wskazują, jak ważnymi ośrodkami w przestrzeni województwa są miasta powiatowe na obszarach peryferyjnych. Stanowią one istotne miejsce

realizacji większości działalności usługowych. Z kolei powiaty z podregionów warszawskiego zachodniego i wschodniego zapewniają obsługę głównie swoim mieszkańcom. Pozostałe osoby często korzystają z oferty w innych dużych miastach w powiecie oraz realizują różne usługi w Warszawie.

Spójność i policentryczność Mazowsza

W kontekście rozwoju policentrycznego Mazowsza struktura rozmieszczenia osadnictwa jest korzystna. Centralne funkcje w regionie pełni Warszawa, wokół której zlokalizowanych jest pięć ośrodków subregionalnych (Radom, Płock, Ostrołęka, Ciechanów, Siedlce) o różnym potencjale rozwojowym. Radom i Płock można uznać za ośrodki duże, o silnym własnym potencjale. W ostatnich dwóch dekadach obserwowano w nich regres demograficzny, wynikający z odpływu ludności na tereny podmiejskie lub do innych miast (głównie Warszawy) oraz spadku przyrostu naturalnego. W przypadku Radomia potencjał rozwoju nie jest wykorzystywany; restrukturyzacja przemysłu i likwidacja miejsc pracy spowodowały wzrost bezrobocia, stagnację gospodarczą miasta i odpływ migracyjny.

Ostrołęka i Ciechanów są słabo wykształconymi ośrodkami subregionalnymi; ich potencjał rozwojowy można porównywać z niektórymi miastami powiatowymi w warszawskiej strefie metropolitalnej. Utrata pozycji województwa spowodowała ubytek niektórych funkcji i stagnację gospodarczą. Pogłębia ją peryferyjna lokalizacja w stosunku do Warszawy i innych dużych miast oraz brak ważnych szlaków komunikacyjnych. Nieco korzystniej przedstawia się sytuacja Siedlec, dobrze skomunikowanych z Warszawą i mających stosunkowo szeroką strefę oddziaływania.

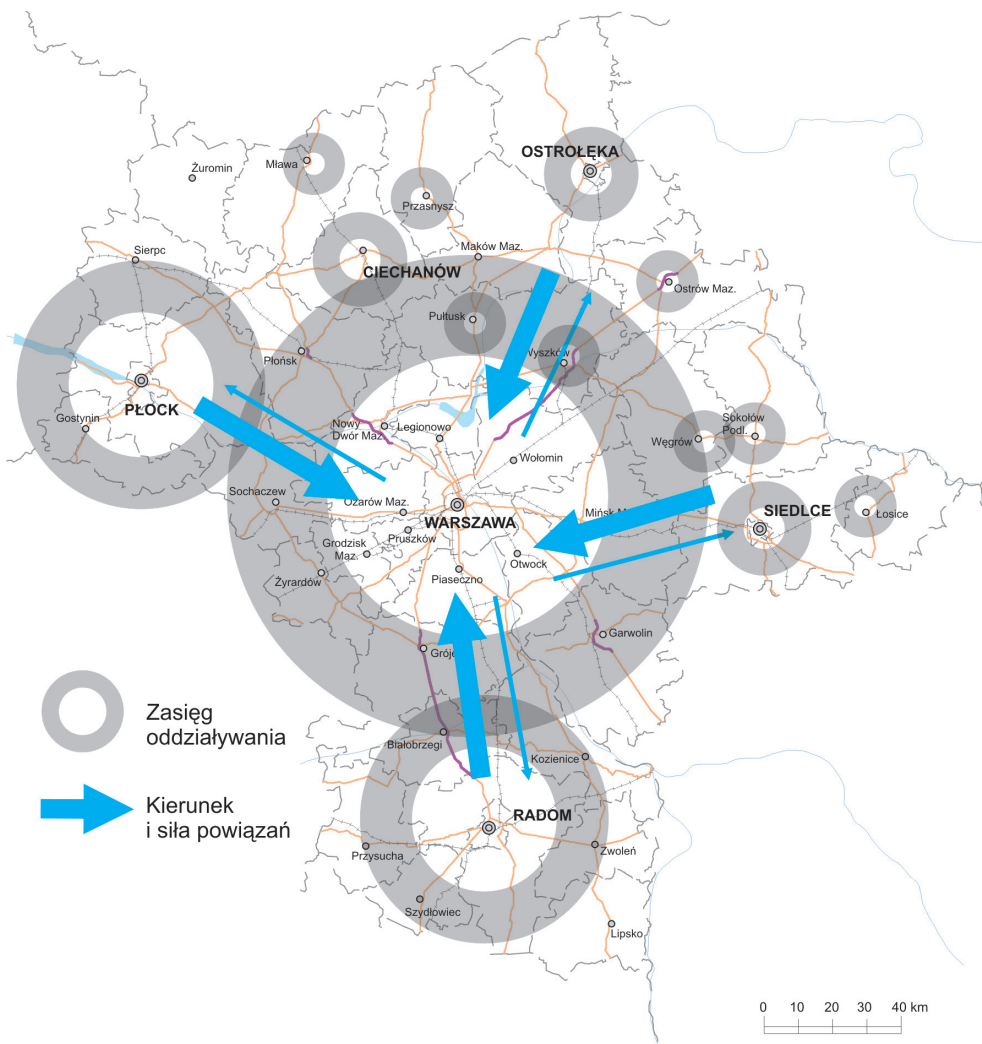
Średniej wielkości ośrodki powiatowe i mniejsze miasta tworzą w miarę równomiernie rozmieszczoną sieć. Taki rozkład przestrzenny sprzyjać może stopniowemu rozwojowi tych miast, dzięki wypełnianiu szeregu lokalnych funkcji (administracja, handel, usługi, szkolnictwo podstawowe i średnie, służba zdrowia, kultura, itd.), a w przypadku miast na północy regionu – również funkcji ponadlokalnych (uzupełniających braki „słabych” ośrodków subregionalnych). Miasta powiatowe zyskały nowe funkcje dzięki reformie systemu administracji. Jednakże ich rozwój w latach 1995-2010 był wyraźnie zróżnicowany i w dużym stopniu zależał od lokalizacji względem Warszawy. Rozwój notowały przede wszystkim miasta w strefie metropolitalnej, natomiast te położone bardziej peryferyjnie rozwijały się wolniej.

Rozwój systemu osadnictwa Mazowsza w perspektywie 2030 roku zależy od czynników zewnętrznych (często niezależnych) i czynników wewnętrznych. Wśród tych pierwszych są: globalna sytuacja gospodarcza, polityka UE i państwa, rozwój dużych aglomeracji i regionów sąsiedzkich. Natomiast do drugich należą: założenia strategii rozwoju, aktywność inwestycyjna przedsiębiorstw i mieszkańców, ruchy migracyjne, itd. Trudno przewidzieć, które czynniki odegrają w nadchodzących latach najważniejszą rolę i jaka będzie światowa sytuacja ekonomiczna. Dlatego w rozważaniach na temat przyszłości systemu osadniczego Mazowsza można zaproponować trzy podstawowe scenariusze: najbardziej prawdopodobny, optymistyczny i pesymistyczny.

Scenariusz najbardziej prawdopodobny

Rozwój Mazowsza, w perspektywie 2030 roku, będzie wynikał przede wszystkim z rozwoju demograficznego i ekonomicznego Warszawy i jej bezpośredniego sąsiedztwa oraz rozwoju dwóch największych ośrodków subregionalnych: Radomia i Płocka. Modernizacja i rozbudowa sieci transportowej spowodują, prawdopodobnie, rozrost terytorialny stref zurbanizowanych i poszerzenie zasięgu obszaru metropolitalnego Warszawy. Procesy te wzmocnią powiązania ośrodków subregionalnych ze stolicą.

Ryc. 5. Najbardziej prawdopodobny scenariusz rozwoju Mazowsza

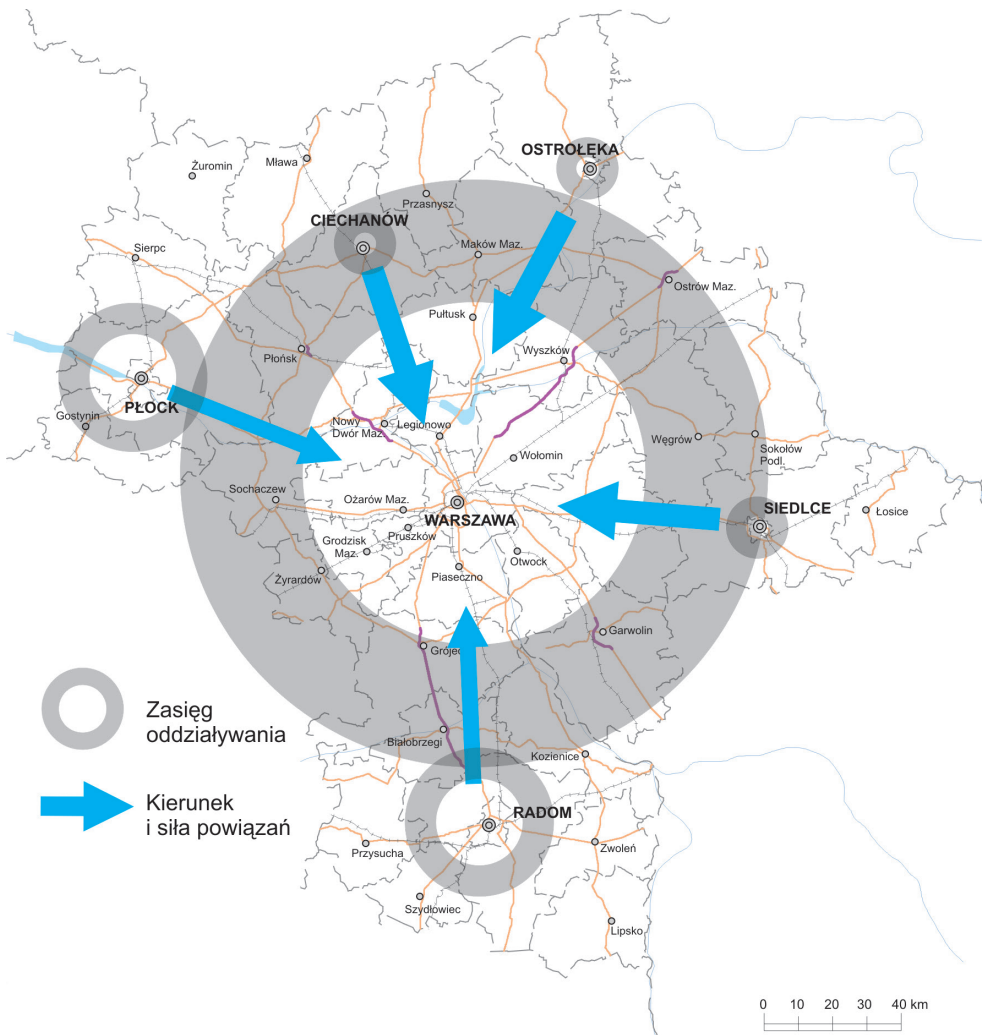

Źródło: Opracowanie własne.

Radom i Płock mają na tyle duży własny potencjał rozwojowy, że będą mogły wzmacniać rolę w subregionach. W ich cieniu pozostaną inne małe ośrodki miejskie. Nie należy oczekiwać dużego odpływu migracyjnego z tych subregionów; sytuacja demograficzna będzie się stabilizować. Jednakże w bezpośrednim otoczeniu tych ośrodków wzrośnie liczba dużych osiedli wiejskich, w których rozwiną się funkcje obsługujące lokalne potrzeby (handel, usługi, szkolnictwo, kultura).

Inny kierunek rozwoju sieci osadniczej będzie w północnej i wschodniej części regionu. Potencjał ośrodków subregionalnych jest tam zdecydowanie mniejszy. Dlatego w rozwoju tej

Ryc. 6. Pesymistyczny scenariusz rozwoju Mazowsza

Źródło: Opracowanie własne.

części regionu można oczekiwać dalszego wzrostu roli Warszawy. W systemie osadnictwa wzrośnie znaczenie mniejszych ośrodków, stanowiących głównie siedziby powiatów (Mława, Przasnysz, Pułtusk, Ostrów Mazowiecka, Węgrów, Sokołów Podlaski, Łosice). Wypełnią one niektóre funkcje ośrodków subregionalnych, których rozwój będzie powolny.

Scenariusz pesymistyczny

Rozwój systemu osadnictwa będzie zdominowany przez Warszawę. Dwa duże ośrodki subregionalne będą poddawane stagnacji gospodarczej i demograficznej. Ich wpływ na rozwój obszarów otaczających będzie niewielki, czego efektem będzie ubytek migracyjny, głównie obszarów peryferyjnych. Podobne procesy wystąpią w pozostałych trzech ośrodkach subregionalnych, z tym, że utracą one część funkcji społeczno-gospodarczych, stając się przede wszystkim ośrodkami powiatowymi. Obszary peryferyjne będzie nadal charakteryzował odpływ migracyjny, który spowoduje wzrost liczby małych wsi o bardzo niekorzystnej strukturze wieku ludności.

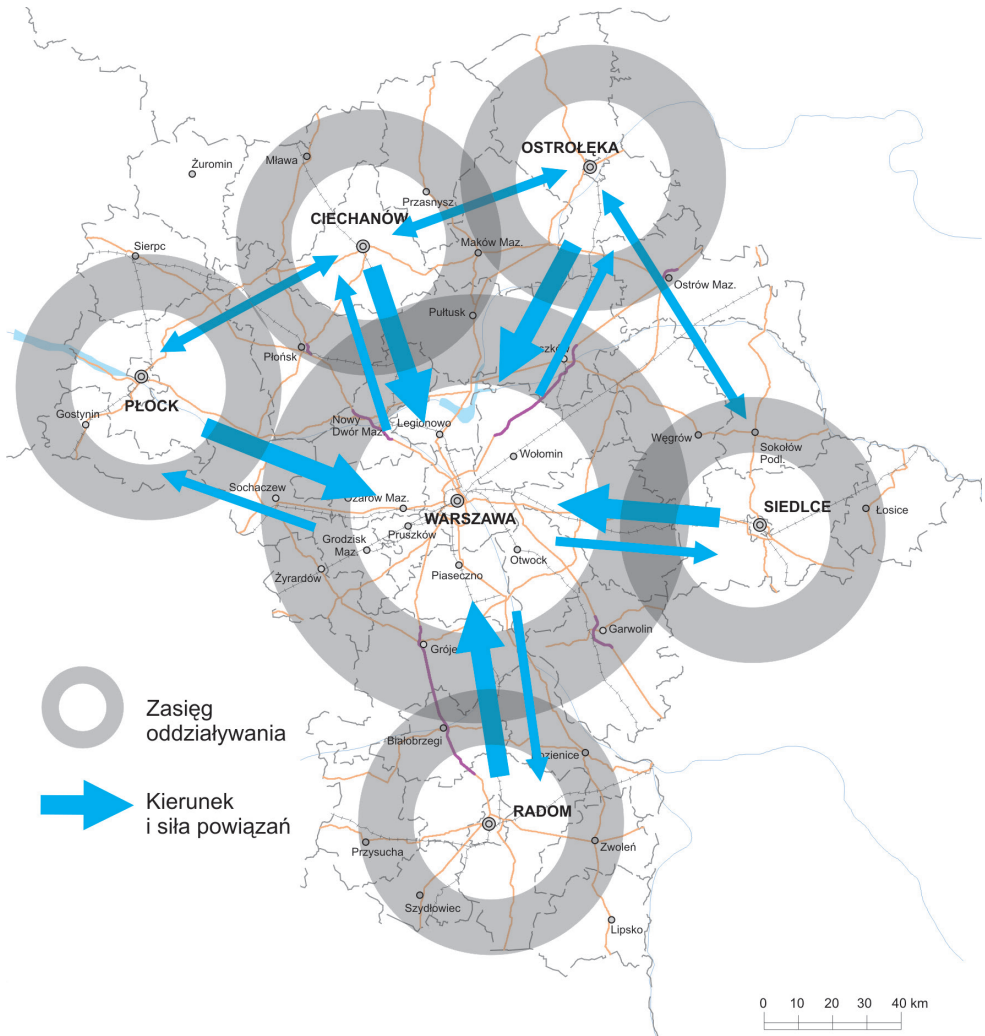
Scenariusz optymistyczny

Rozwój społeczno-gospodarczy regionu, polegający m.in. na powstaniu sieci szybkiej komunikacji (drogowej i kolejowej), modernizacji sieci ICT, wzroście znaczenia telepracy, spowoduje równomierny rozwój systemu osadnictwa. Wiodącą rolę odegra w nim Warszawa, silnie powiązana z ośrodkami subregionalnymi. Dzięki temu wykształcą się subregiony o specyficznych funkcjach gospodarczych (produkcyjno-usługowe, rolnicze, rolniczo-rekreacyjne), tworzące zwarte obszary powiązań społecznych i ekonomicznych. W systemie miast utrzyma się ważna rola ośrodków powiatowych i znaczenie małych miast, jako centrów lokalnego rozwoju. Liczba tych ostatnich wzrośnie. Dobre powiązanie miast z obszarami wiejskimi zwiększy liczbę dojeżdżających do pracy. Wieś utraci wyłącznie rolniczy charakter w związku z rozwojem mieszkalnictwa. Na obszarach peryferyjnych wzrośnie znaczenie lecznictwa oraz rekreacji i towarzyszących jej usług rynkowych. Zjawiska te zatrzymają proces odpływu ludności wiejskiej do miast.

Podsumowanie i wnioski

Rozmieszczenie ośrodków miejskich na Mazowszu, pod względem geograficznym i struktury wielkościowej, jest równomierne. Wokół ośrodka centralnego znajduje się pięć ośrodków subregionalnych (Płock, Radom, Siedlce, Ciechanów i Ostrołęka) i w miarę równomiernie rozmieszczone miasta powiatowe oraz inne. Ośrodki subregionalne wykazują duże różnice potencjału rozwojowego. Zdecydowanie większą rolę w regionie odgrywają Radom i Płock, zaliczane do miast dużych. Z kolei zasięg oddziaływania Ostrołęki i Ciechanowa jest na tyle słaby, że można kwestionować ich aktualną rolę jako ośrodków subregionalnych. Reforma administracyjna i zmiany w strukturze gospodarki miały niekorzystny wpływ na sytuację społeczno-ekonomiczną w tych miastach.

Ryc. 7. Optymistyczny scenariusz rozwoju Mazowsza

Źródło: Opracowanie własne.

W systemie osadnictwa rośnie znaczenie miast powiatowych. Mogą one stanowić „konkurencję” dla niektórych ośrodków subregionalnych, przejmując od nich część funkcji społecznych i ekonomicznych. Szczególnie w północnej części regionu znaczenie ośrodków powiatowych jest duże i dzięki ich równomiernemu rozmieszczeniu można oczekiwać, że będą one głównym stymulatorem rozwoju tego obszaru Mazowsza.

Biorąc pod uwagę obszar pozametropolitalny Warszawy, stwierdzono, że na północy i częściowo na wschodzie Mazowsza występuje większa liczba średniej wielkości miast niż na południu i zachodzie. Prawdopodobnie jest to wynik braku dużych miast, takich jak

Radom lub Płock, w których dużą rolę odgrywała funkcja przemysłowa. Miasta te skupiały większość funkcji gospodarczych w swojej strefie oddziaływania, hamując rozwój mniejszych ośrodków. Z kolei na północy brak dużych ośrodków przyczynił się do bardziej zrównoważonej struktury miast, umożliwiając rozwój większej liczby miast średnich (Ostrołęka, Siedlce, Ciechanów, Mława, Wyszaków, Ostrów Mazowiecka).

W systemie małych miast można wyróżnić ich cztery typy. Pierwszy typ tworzą ośrodki w bezpośrednim sąsiedztwie dużych miast, z dynamicznym wzrostem liczby ludności i rozwojem usług rynkowych. Drugi typ tworzą małe miasta położone poza strefą silnego oddziaływania Warszawy, charakteryzujące się regresem społeczno-gospodarczym i niekorzystnymi procesami demograficznymi. Trzeci typ, to miasta o niewielkim wzroście ludnościowym, położone w niedużej odległości od większych miast i przy ważniejszych szlakach komunikacyjnych. Czwarty typ tworzą małe miasta położone peryferyjnie, z silnym regresem demograficznym.

Rozmieszczenie osadnictwa wiejskiego jest równomierne. Można w dużym uproszczeniu stwierdzić, że małe wsie koncentrują się na terenach peryferyjnych, zaś w sąsiedztwie miast zlokalizowane są większe ludnościowo osady.

Oddziaływanie miast subregionalnych ogranicza się zazwyczaj do najbliższego otoczenia. Z okolicznych gmin rekrutuje się zarówno największa liczba pracowników dojeżdżających do pracy w mieście subregionalnymi, jak również migrantów przeprowadzających się do takiego ośrodka.

Wyraźnie widoczna jest hierarchiczność powiązań ośrodków subregionalnych z Warszawą – charakteryzuje je wyraźny stopień jednokierunkowości. Dla mieszkańców miast subregionalnych (i nie tylko) Warszawa stanowi ważne miejsce realizacji usług wyższego rzędu oraz atrakcyjny rynek pracy, zaś mieszkańcy Warszawy zazwyczaj nie muszą realizować żadnych swoich potrzeb w ośrodkach subregionalnych.

Cechą charakterystyczną w zakresie połączeń komunikacyjnych oraz przemieszczeń ludności jest praktycznie zupełny brak powiązań pomiędzy ośrodkami subregionalnymi. Wszystkie miasta wykazują powiązania wyłącznie ze swoim najbliższym otoczeniem oraz z Warszawą, zaś nie występują wzajemne interakcje pomiędzy nimi.

Obszary wiejskie Mazowsza pełnią przede wszystkim funkcje rolnicze, ale zmiany dokonujące się w ostatnich kilkunastu latach, zgodnie z polityką wielofunkcyjnego rozwoju wsi, powodują dynamiczny rozwój funkcji pozarolniczych. Największe zmiany obserwować można w strefie metropolitalnej Warszawy, gdzie rolnictwo wypierane jest przez inne funkcje (mieszaniową, rekreacyjną, produkcyjną i usługową). Jeszcze w latach osiemdziesiątych ubiegłego wieku mówiło się o „strefie żywicielskiej”.

Struktura funkcjonalna województwa mazowieckiego ma bardzo strefowy układ. Centrum reprezentują obszary zurbanizowane, otoczone obszarami przejściowymi (urbanizującymi się). Te z kolei otoczone są strefą o funkcjach mieszanych, a na obrzeżach regionu przeważają obszary o funkcjach rolniczych. Jednakże obraz struktury funkcjonalnej nie jest tak regularny, bo zniekształcają go różne czynniki.

Mazowsze jest silnie spolaryzowanym regionem. Warszawa zdecydowanie dominuje nad innymi miastami pod względem funkcjonalnym i demograficznym. Jej rozwój społeczny, eko-

nomiczny i kulturowy odgrywa istotną rolę w rozwoju innych ośrodków regionu. Najwięcej korzyści wyciągają z tego ośrodki położone w obszarze metropolitalnym Warszawy, natomiast na pozostałym obszarze Mazowsza trudno o tak jednoznaczną ocenę.

Biorąc pod uwagę dotychczasowe zjawiska w obrębie systemu osadnictwa Mazowsza, można stwierdzić, że idea rozwoju policentrycznego regionu, w oparciu o ośrodek centralny i pięć ośrodków subregionalnych, jest konstrukcją czysto teoretyczną. W sprzeczności z ideą policentrycznego rozwoju pozostają nadmierne różnice potencjału demograficznego i gospodarczego pomiędzy Warszawą, a ośrodkami subregionalnymi. Również w obrębie pięciu ośrodków subregionalnych różnice te wydają się zbyt duże. Szczególnie w północnej i północno-wschodniej części regionu należy zaproponować inną strukturę rozwoju osadnictwa, w której ośrodki powiatowe będą pełnić większość funkcji ośrodków subregionalnych. Jednakże sama koncepcja policentryzmu ma bardzo istotne znaczenie dla równoważenia rozwoju Mazowsza i powinna być wdrażana.

Bardziej uzasadnioną w rozwoju Mazowsza jest, naszym zdaniem, idea „racjonalnego rozwoju hierarchicznego”, według której w strukturze przestrzennej regionu najważniejszą rolę odgrywa Warszawa, następnie ośrodki subregionalne, powiatowe i lokalne. Racjonalność rozwoju hierarchicznego ma też polegać na uwzględnianiu różnic przestrzennych. W północnej i północno-wschodniej części Mazowsza należy prawdopodobnie wykluczyć istnienie ośrodków subregionalnych (badania wykazały, że znaczenie Ostrołęki i Ciechanowa, jako ośrodków subregionalnych, jest słabe) i uwzględnić większą rolę ośrodków powiatowych.

Literatura

- Bański J., Czapiewski K., Mazur M., 2011, *Trendy rozwojowe Mazowsza: Policentryczność rozwoju Mazowsza*, IGiPZ PAN, MBPR, Warszawa, maszynopis.
- Błazy R. 2008, *Konkurencyjność miast w aglomeracji policentrycznej na przykładzie Górnośląskiego Związku Metropolitalnego*, Czasopismo Techniczne, 5-A, Politechnika Krakowska.
- Dziewoński K. Malisz B, 1978, *Przekształcenia przestrzenno-gospodarczej struktury kraju*, PWN, Warszawa.
- Dziewoński K., 1977, *Rozmieszczenie i migracje ludności a system osadniczy Polski Ludowej*, Prace Geograficzne, 117, Wrocław.
- Kunzmann K.R., Wegener M., 1991, *The Pattern of Urbanisation in Western Europe 1960-1990*. Berichte aus dem Institut für Raumplanung 28. Dortmund: Institut für Raumplanung, Fakultät Raumplanung, Universität Dortmund.
- Kunzmann K.R., Wegener M., 1992, *The pattern of urbanisation in western Europe*, *Ekistics* 58 (350/351), 282-291.
- Malisz B. (red.), 1978, *40 lat planowania struktury przestrzennej Polski*, *Studia KPZK PAN*, 64, PWN, Warszawa.

Malisz B., 1984, *Trzy wizje polskiej przestrzeni*, [w:] A. Kukliński (red.), *Gospodarka przestrzenna Polski. Diagnoza – rekonstrukcja – prognoza*, Biuletyn KPZK PAN, 125, Warszawa, 6-45.

Podhalański B., 2008, *Budowanie policentryczności regionu metropolitalnego Krakowa i Katowic*, Czasopismo Techniczne, 5-A, Politechnika Krakowska.

SUMMARY

This paper summarizes some key conclusions from the study of the settlement structure, linkages between sub-regional centers and economic and social cohesion Mazovia.

In the context of a polycentric development of Mazovia structure arrangement is favorable settlement. The central functions of the region is located in Warsaw, around which are located five sub-regional centers (Radom, Plock, Ostrołęka, Ciechanów, Siedlce) with different growth potential. Radom and Plock centers can be considered as large with strong self-potential. In the last two decades, they were observed in demographic decline due to the outflow of population to suburban areas or to other cities (mostly in Warsaw), and declining birth rates. In the case of Radom, the growth potential is not utilized, industrial restructuring and job losses led to an increase in unemployment, economic stagnation of the city and the migration outflow.

Ciechanów and Ostrołęka are poorly educated sub-centers, and their development potential can be compared with some cities in the Warsaw metropolitan area. Loss of position of voivodeship's capital resulted in loss of position, loss of some functions and economic stagnation. It deepens the peripheral location in relation to Warsaw and other major cities and lack of important routes. A little more preferably is the situation of Siedlce, which is well connected with Warsaw and have a relatively broader zone of influence.

A medium-sized district centers and smaller towns formed as uniformly distributed network. This spatial distribution may contribute to the gradual development of these cities by completing a number of local functions (administration, trade, services, primary and secondary education, health, culture, etc.), and for cities in the north region of the supra-function (complementary deficiencies of "weak" sub-regional centers). District of the city gained new functions through the reform of administrative system. However, their development in the years 1995-2010 was clearly differentiated and largely depend on the relative location to Warsaw. The development of the city were recorded primarily in the metropolitan area, while those located more peripherally grew slower.

Development of Mazovia settlement system in 2030 is dependent on external factors (often independent) and internal factors. Among the former are: the global economic situation and the EU policy, the development of large cities and neighboring regions, while the others are: the strategy development, investment activity of enterprises and residents, migratory movements, etc. It is difficult to predict which factors will play in the coming years most important role, and what will the global economic situation. Therefore, the discussion on the future of the settlement system of Mazovia proposed three basic scenarios: realistic, optimistic and pessimistic.

prof. dr hab. Jerzy Bański, kierownik Zakładu Geografii Wsi i Rozwoju Lokalnego Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania Polskiej Akademii Nauk; Przewodniczący Polskiego Towarzystwa Geograficznego, Vice-przewodniczący Komisji Rozwoju Lokalnego Międzynarodowej Unii Geograficznej oraz redaktor naczelny serii wydawniczej „Studia Obszarów Wiejskich”; autor lub współautor około 270 publikacji naukowych w wydawnictwach krajowych i zagranicznych – w tym monografii „Geografia polskiej wsi” i „Geografia rolnictwa Polski”; kierownik ponad 30 naukowych i aplikacyjnych projektów.

dr Konrad Czapiewski, adiunkt w Zakładzie Geografii Wsi i Rozwoju Lokalnego Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania Polskiej Akademii Nauk; skarbnik Zarządu Głównego Polskiego Towarzystwa Geograficznego; bierze czynny udział w licznych krajowych i międzynarodowych projektach badawczych i aplikacyjnych; autor lub współautor ponad 80 publikacji naukowych, w tym kilku monografi. Jego praca doktorska dotyczyła identyfikacji wiejskich obszarów sukcesu na Mazowszu.

mgr Marcin Mazur, kartograf, pracownik naukowy w Zakładzie Geografii Wsi i Rozwoju Lokalnego Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania Polskiej Akademii Nauk; członek Zarządu Głównego Polskiego Towarzystwa Geograficznego; autor kilkunastu publikacji naukowych oraz redaktor kartograficzny „Atlasu Rolnictwa Polski”; uczestnik wielu projektów naukowych i aplikacyjnych, dotyczących analiz przestrzennych.